

ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ

**ЦІННІ ПРИРОДНІ КОМПЛЕКСИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ
«ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»**

ДЕРЖАВНЕ АГЕНТСТВО ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК
«ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

ЦІННІ ПРИРОДНІ КОМПЛЕКСИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ
«ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ»

УДК 502:061

Цінні природні комплекси національного природного парку «Зачарований край» / Шишканинець І.Ф., Лутак В.В., Мигаль А.В. - Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2024.- 24 с.

Видання підготовлене до 15-ї річниці створення НПП «Зачарований край». У виданні наведена інформація про створення НПП «Зачарований край» та його цінні природні комплекси: праліси і старовікові букові ліси Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО, оліготрофне сфагнове болото Чорне багно (Рамсарська конвенція) та урочище «Зачарована долина». Висвітлено інформацію про їх стан, міжнародне визнання, збереження та дослідження.

Для працівників природоохоронної сфери, лісового господарства, викладачів та студентів природничих спеціальностей закладів вищої освіти, вчителів біології та географії, екологів, краєзнавців, учнів, зацікавлених сторін.

Укладачі:

Шишканинець І.Ф., канд. с.-г. наук; Лутак В.В.;

Мигаль А.В., канд. б. наук

Загальна редакція:

Шишканинець І.Ф., канд. с.-г. наук, заступник директора з наукової роботи НПП «Зачарований край»

Рецензенти:

Потіш Л.А., канд. б. наук, завідувач кафедри лісівництва
Ужгородського національного університету

Кічура А.В., канд. с.-г. наук, доцент кафедри лісівництва
Ужгородського національного університету

Фото:

Шишканинець Іван, Гіга Євген, Цогла Адальберт,
архів НПП «Зачарований край»

Рекомендовано до друку
науково-технічною радою НПП «Зачарований край»
(протокол № 27 від 21.12.2023 р.)

Книга видана за кошти (спецфонд) НПП «Зачарований край»

© Шишканинець І.Ф., Лутак В.В.,
Мигаль А.В., 2024

© Поліграфцентр «Ліра», 2024

ISBN 978-617-596-368-5

ВСТУП

Національний природний парк «Зачарований край» (далі НПП) створений відповідно до Указу Президента України № 343/2009 від 21. 05. 2009 р. на площі 6101 га (5649 га земель у постійному користуванні та 452 га - без вилучення), з метою збереження, відтворення і раціонального використання типових та унікальних природних комплексів Східних Карпат.

Територія НПП розташована в центральній частині Вигорлат-Гутинської вулканічної гряди, передгір'я Східних Карпат, а саме – у межах хребта Великий Діл (південно-західний макросхил). Цей масив відділений від інших частин Вулканічних Карпат долинами річок Латориця з північного заходу та Боржава з південного сходу. В адміністративному вимірі НПП розташований у Хустському р-ні (Іршавський, до прийняття Постанови ВРУ № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів») Закарпатської обл.

11 квітня 2019 р. Президент України видав Указ № 134/ 2019 «Про зміну меж території національного природного парку „Зачарований край”». До території НПП погоджено в установленому порядку включення 4350,4 га земель, що вилучаються в ДП «Довжанське ЛМГ» і надаються парку в постійне користування (стор. 9).

Станом на 01.01.2024 р. відповідні землі ще не передані НПП в постійне користування: Кабінетом Міністрів України не погоджено зміни цільового призначення земельних ділянок. При цьому клопотання (лист № 301) до Закарпатської ОДА, щодо погодження відповідних змін, надіслано 28. 12. 2021 р (з Проектом землеустрою).

Найбільш цінними природними комплексами (об'єктами), з природоохоронної точки зору, є праліси і старовікові букові ліси, оліготрофне сфагнове болото Чорне багно та урочище «Зачарована долина». До того ж вся територія НПП «Зачарований край» є

об'єктом Смарагдової мережі Європи (UA0000041). Відповідний статус отримано на 36-му засіданні Постійного комітету Бернської конвенції (м. Страсбург, Франція) 15-18.11.2016 р.

Смарагдовий об'єкт – це суходільна чи водна територія, на якій представлені оселища, види рослин і тварин європейського значення і який створюється за процедурами, визначеними в рамках Бернської конвенції. Смарагдовий об'єкт є типом природоохоронних територій, який еквівалентний природоохоронним територіям мережі природоохоронних територій NATURA 2000, що діє на території лише країн-членів Європейського Союзу.

1. ПРАЛІСИ І СТАРОВІКОВІ БУКОВІ ЛІСИ

Праліси - лісові екосистеми (угруповання), які виникли й розвиваються природним шляхом під впливом тільки природних стихій та явищ і пройшли повний цикл розвитку без істотного втручання людини, видова, вікова й просторова структура яких визначаються тільки чинниками природного середовища.

Беручи до уваги характерні ценотичні ознаки пралісу, можна дати таке його визначення: праліс – це сформована упродовж філоценогенезу екосистема, в якій представлені усі вікові групи – від ювенільної до групи розпаду ценозу, взаємозв'язки між автотрофним і гетеротрофним блоками та педосферою, й тому він функціонує як саморегульована екосистема.

Не зважаючи на інтенсивну господарську діяльність за часів радянського періоду (40-90 рр. ХХ ст.), на території де створено НПП ще збереглися ліси, які не зазнали істотного втручання людини.

У подальшому, після створення НПП, розпочалася робота щодо ідентифікації старовікових лісів і пралісів. Зокрема ідентифіковано 300,5 га букових (*Fagus sylvatica* L.) пралісів. Старовікових букових лісів (квазіпралісів) близько 721,7 га.

За матеріалами лісовпорядкування (2011 р.) праліси представлені переважно чистими різновіковими буковими деревостанами та буковими деревостанами за участю явора (запас не перевищує 10 %), вік яких близько 270 років. Переважаючий тип лісу зростання пралісів - волога чиста бучина (D3-Бк). Дере-

востани характеризуються I-Ia класами бонітету, запаси яких становлять близько 480м³•га-1. Поширені у висотному діапазоні 750-1025 м н.р.м. та приурочені до найвищої вершини Вулканічних Карпат – г. Бужори (1086 м).

Старовікові ліси також представлені переважно чистими різновіковими буковими деревостанами та буковими деревостанами за участю явора (запас не перевищує 10 %), вік яких близько 180 років. Переважаючи типи лісу зростання відповідних лісостанів – волога чиста бучина (D3-Бк) та волога чиста субучина (С3-Бк). Деревостани характеризуються I-Ia класами бонітетів, запаси яких становлять близько 445 м³•га-1. Поширені у висотному діапазоні 600-1050 м н.р.м. та приурочені також до найвищої вершини Вулканічних Карпат – г. Бужори.

7 липня 2017 р. на засіданні Комітету Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО (м. Краків, Польща) було прийняте історичне рішення про розширення чинного об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО за рахунок 63 ділянок букових пралісів та старовікових лісів із 10-ти європейських країн та його перейменування у: «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи» (рис. 1). У цьому переліку Україна представлена 9-ма ділянками (кластерами), дві з яких у НПП «Зачарований край», а саме: Іршавка – 93,94 га та Великий Діл – 1164,16 га. Площа буферної зони становить 1275,44 га (стор. 9). Кластер Іршавка складається з пралісів Підгірнянського лісництва, а кластер Великий Діл – з пралісів Підгірнянського лісництва (18 %), старовікових лісів Ільницького лісництва (59 %) та пралісів ДП «Довжанське ЛМГ» (23 %). При цьому відповідні ділянки ДП «Довжанське ЛМГ» погоджені на приєднання до НПП.

Варто відзначити, що до кластера Великий Діл (Ільницьке л-во) ввійшли також чотири ділянки похідних деревостанів, у яких переважаючою породою є дуб звичайний (*Quercus robur* L.) та ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.), загальною площею 2 га. За матеріалами лісовпорядкування (2011 р.) вік деревостанів становить 52 р. Вкраплення таких ділянок у кластері свідчить про те, що у

минулому на даній території проводилися незначні господарські заходи, однак на цінність об'єкту вони істотно не впливають. Зважаючи на те, що кластер Іршавка розташований у заповідній зоні НПП, а кластер Великий Діл на 90 % у заповідній зоні і лише на 10 % у зоні регульованої рекреації (стор. 9) – це сприяє ефективному їх збереженню.

У 2021 р. видано також наказ «Про посилену охорону об'єктів природної спадщини ЮНЕСКО» на території НПП. Адже наявність на території НПП природних цінностей, які вважаються надбанням усього людства, – підвищується відповідальність перед працівниками щодо їх збереження.

Рис. 1. Диплом природної спадщини ЮНЕСКО

Крім збереження та охорони, на території НПП проводяться комплексні дослідження букових пралісів. Так у 2013 р. закладено постійну пробну площу (далі ППП) розміром 1 га (100×100 м), з метою дослідження стану та структури букового пралісу. В 2023 р. на відповідній ділянці проведені повторні дослідження (рис. 2), встановлено інформаційну табличку про ППП.

У букових пралісах досліджували також міксоміцети і ксилотрофні гриби, рукокрилі та орнітофауна. Дослідження ссавців здійснюється на постійній основі, з використанням фотопасток.

Фауна пралісів та старовікових букових лісів НПП є типовою для Українських Карпат. Пересічна людина може спостерігати сліди життєдіяльності козуль (*Capreolus capreolus* L.), кабанів (*Sus scrofa* L.), зайців (*Lepus europaeus* L.), лисиць (*Lepus europaeus* L.) та інколи їх побачити. Часто зустрічається саламандра плямиста (*Salamandra salamandra* L.) – Червонокнижний вид. Науковці НПП фіксували kota лісового (рис. 3), вовка (*Canis lupus* L.).

З детальною інформацією про дослідження пралісів і старовікових букових лісів можна ознайомитися на сайті НПП: <https://zacharovanyikrai-park.in.ua> та у Літописах природи НПП.

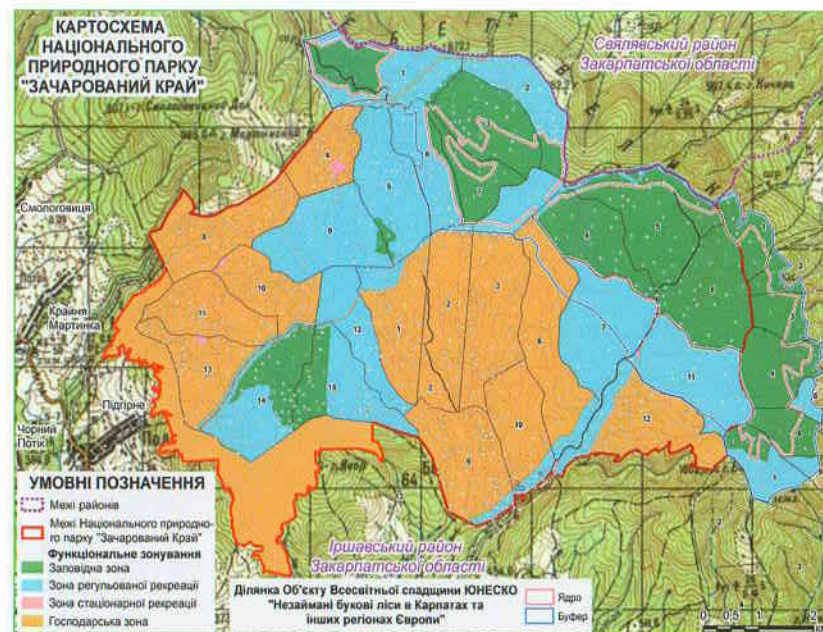
Рис. 2. Нумерація дерев на ППП 1, 2023 р.

Рис. 3. Кіт лісовий - Червонокнижний вид

Територія, погоджена на приєднання до НПП «Зачарований край»

Картосхема пралісів і старовікових букових лісів НПП «Зачарований край», включених до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО

2.

ОЛІГОТРОФНЕ СФАГНОВЕ БОЛОТО ЧОРНЕ БАГНО

Болото – екосистема, що містить комплекс рослин та їх залишків, котрі утворюють в умовах підвищеної вологості взаємозалежне угруповання. Це один з вищих типів існування живих організмів, аналогічний кораловим рифам, лісовим масивам та міським мегаполісам. У різних геоморфологічних умовах виділяються низинний, перехідний та верховий типи, що відрізняються видовим складом.

Верхові болота (оліготрофні: oligos – небагато, незначний; trophe – живлення) – розташовані зазвичай на плоских вододілах, отримують воду тільки за рахунок атмосферних опадів, де дуже мало мінеральних речовин. На таких болотах кислотність середовища має високий рівень. У рослинному покриві панують сфагнові мохи, багато чагарників: верес, багно, лохина, журавлина, пухівка, шейхцерія. Сфагнум виділяє в болотну воду гумінові кислоти, які сильно її закисляють, але рослини пристосувалися до життя в умовах кислого середовища та нестачі поживних речовин. Внаслідок накопичення торфу поверхня болота з часом може стати опуклою. Воду на верхових болотах утримує товстий шар гігроскопічного торфу та сфагнуму, який повністю покриває всю їх поверхню. Сфагнум здатний утримувати кількість води, що у 100 разів перевищує за масою його вагу. Через такий потужний шар торфу до коріння рослин уже не проникають ґрунтові води, а все водне живлення таке болото отримує лише за рахунок атмосферних опадів – снігу та дощу.

Чорне багно є унікальним верховим сфагновим болотом. Окрім забезпечення підтримання біорізноманіття, болото є важливим депо води, регулятором повеневого режиму значної частини верхнього водозбору р. Іршави, середовищем існування лучної рослинності, яка слугує важливим пасовищем для диких ратичних тварин у межах НПП «Зачарований край». Загальний вигляд болота наведено на рис. 4.

Рис. 4. Загальний вигляд оліготрофного сфагнового болота Чорне багно

Незважаючи на важливі властивості оліготрофних сфагнових боліт, у 50-60 рр. минулого століття на болоті були здійснені меліоративні (осушувальні) заходи: побудовано осушувальні канали на існуючих природних потічках, які протікали (витікали) через болото. Це зроблено з метою господарського використання болота: сінокосіння та створення умов для добування торфу.

Охорона та збереження болота почалася дещо пізніше: у 1975 році минулого століття йому надано природоохоронний статус (гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення), але абсолютно заповідний режим належним чином не підтримувався.

Внаслідок здійснення меліоративних заходів, рослинність болота трансформується у рослинність трав'янистих лук, при цьому спостерігається незначне заростання території болота деревами.

Болотна рослинність по периферії болота розташована окремими фрагментами, оточеними рослинністю торф'янистих лук і тільки ближче до опуклої його частини фрагменти лучної рослинності трапляються рідше. Загалом у рослинному покриві переважають чагарниково-трав'яносфагнові угруповання. У центральній опуклій частині болота переважають пухівкововересово-сфагнові угруповання зі *Sphagnum acutifolium*, котрий у складі мохового покриву відіграє значну роль. Трав'яно-чагарничковий покрив флористично бідний та одноманітний. У його формуванні беруть участь типові оліготрофні види: пухівка піхвова (*Eriophorum vaginatum* L.), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris* Pers.), ж. дрібнопліда (*O. microcarpus* Pers.), росичка круглолиста (*Drosera rotundifolia* L.), верес звичайний (*Calluna vulgaris* L.), андромеда (*Andromeda polifolia* L.). Деревна рослинність вкриває не більше ніж 1-2 % поверхні і представлена поодинокими деревами чи невеличкими групами за участі берези (*Betula pendula* L.), верби (*Salix caprea* L.), вільхи (*Alnus incana* L.), горобини (*Sorbus aucuparia* L.) та ялини (*Picea abies* L.). Болото оточене лісом, сформованим переважно буком та ялиною (висадженою на місці бука), яка досягла віку технічної стиглості та масово всихає.

Заходи з відновлення гідрологічного режиму розпочалися у 2002 р (у складі ДП «Загатянське лісове господарство», до створення НПП). У результаті відновлення побудовано 18 загат на двох меліоративних каналах.

У 2012 р. була здійснена друга спроба ренатуралізації болота Чорного багна. У результаті на двох каналах споруджено земляні греблі (по три на каналі). У тіло кожної греблі (у верхній частині) укладені труби-переливи для скидання паводкових вод.

Охорона, використання та збереження водно-болотних угідь (далі ВБУ), до яких відносяться торфові екосистеми, пов'язана також і з виконанням Україною Рамсарської конвенції. Це означає, що Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо збереження цих угідь та збалансованого використання їх ресурсів. Станом на 2 лютого 2020 р. в Україні визначено та затверджено в Рамсарському Секретаріаті 50 водно-болотних угідь міжнародного значення загальною площею 930 559 га. За кількістю комплексів, що входять до даного списку, Україна займає 7 місце в Європі та 12 у світі.

ВБУ Чорне багно отримало статус водно-болотного угіддя міжнародного значення у березні 2019 року (рис. 5). Карта-схема ВБУ Чорне багно наведена на рис. 6.

Рис. 5. Сертифікат ВБУ міжнародного значення Рамсарської конвенції

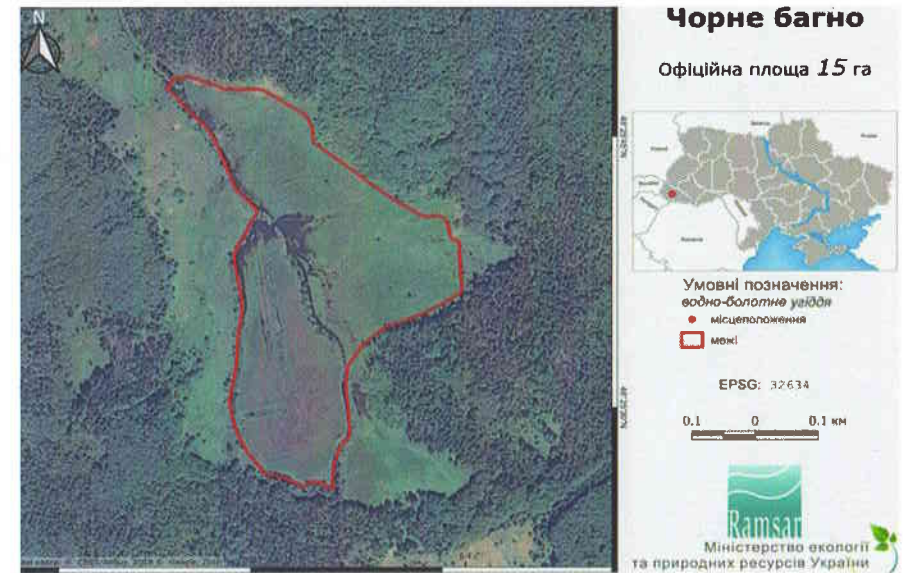

Рис. 6. Карта-схема ВБУ Чорне багно

Міжнародне визнання – це і міжнародні можливості: протягом 2021-2022 рр. реалізовано проєкт «Відновлення Закарпатських торфовищ (Чорне багно, Україна)». Проєкт впроваджувався ГО «Українське товариство охорони птахів» з Союзом охорони біорізноманіття Німеччини (NABU Bundesverband) та НПП «Зачарований край», за фінансової підтримки VGP Foundation.

У рамках виконання проєкту: уточнено межі та площу ВБУ; проведено заходи з відновлення гідрологічного режиму (закопано меліоративні канали); закладено 2 трансекти, в межах яких досліджено рослинність (рис. 7); закладено 5 моніторингових точок для спостереження за змінами ґрунтових вод; встановлено метеостанцію; проведено детальні зйомку ВБУ та прилеглої території (40 га); побудовано об'єкти рекреаційної інфраструктури (оглядовий майданчик (рис. 8), кемпінг), встановлено інформаційні стенди; підготовлено менеджмент-план водно-болотного угіддя міжнародного значення Чорне багно.

Із заходами у межах ВБУ Чорне багно можна ознайомитися на сайті НПП: <https://zacharovanyukrai-park.in.ua> та у Літописах природи НПП.

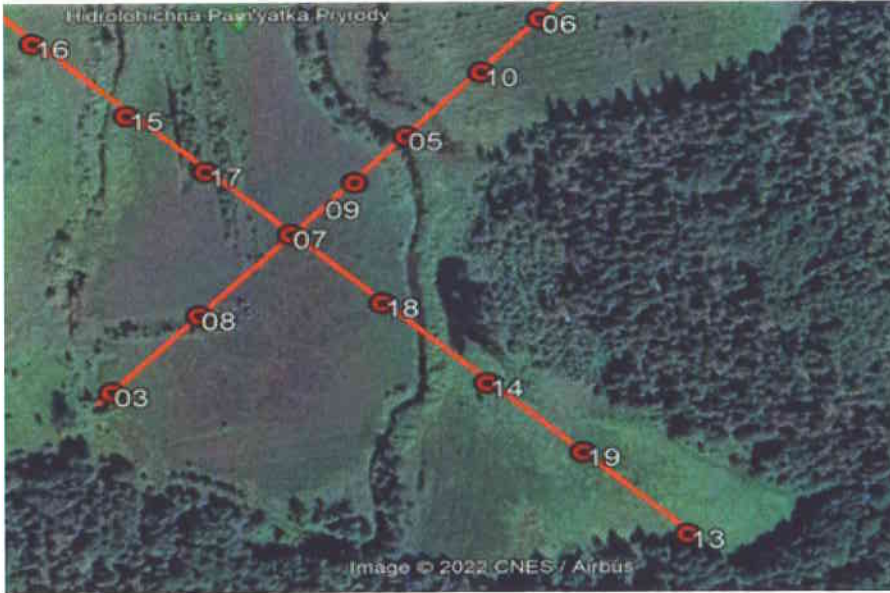

Рис. 7. Моніторингові трансекти на ВБУ Чорне багно: місцезорозташування і номери пробних площадок

3.

УРОЧИЩЕ «ЗАЧАРОВАНА ДОЛИНА»

Урочище «Зачарована долина» (місцева назва «Смерековий камінь») представлено своєрідними рідкісними формами скельного рельєфу (рис. 9). На цій унікальній ділянці в результаті водноповітряної ерозії виникли оригінальні кам'яні утвори висотою до 100 м. Завдяки своїм чудернацьким формам деякі з них мають назви Розколотий камінь, Смерековий камінь (рис. 10), Старий сторож, Стрімчак, Трон, Тронний камінь тощо.

Рис. 9. Загальний вид урочища «Зачарована долина»

Рис. 8. Оглядовий майданчик у межах Чорного багна

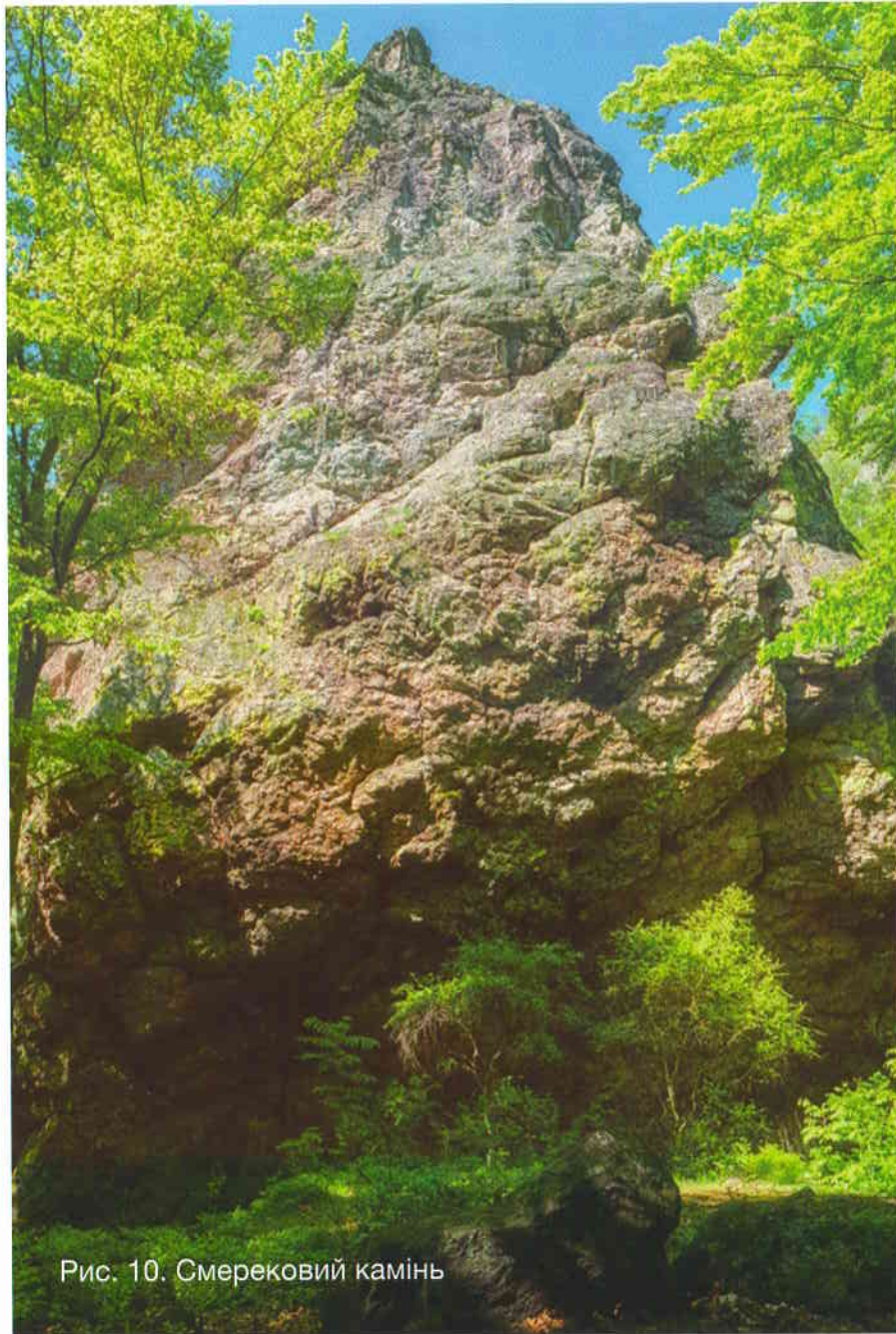

Рис. 10. Смерековий камінь

Виникнення урочища «Зачарована долина» пов'язано, очевидно, з формуванням Бужорського вулканічного комплексу. Бужорський вулканічний комплекс формує однойменну вулканоструктуру з центром у районі г. Бужори. У складі відповідного комплексу перешаровуються андезити, андезито-базальти, базальти та їх туфи.

Заходи зі збереження урочища розпочалися у 1978 році: створено геологічний заказник загальнодержавного значення «Зачарована долина», площею 150 га. У складі НПП відповідний заказник належить до заповідної зони НПП, що сприяє його ефективному збереженню.

До створення заказника на території урочища активно велася господарська діяльність (рис.11), про що свідчить вік деревостанів: переважають середньовікові природні букові деревостани.

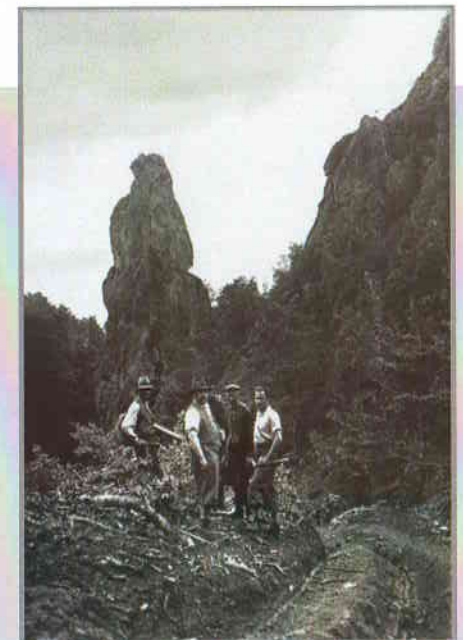

Рис. 11. Господарська діяльність біля Смерекового каменю (1920-1940 рр.)

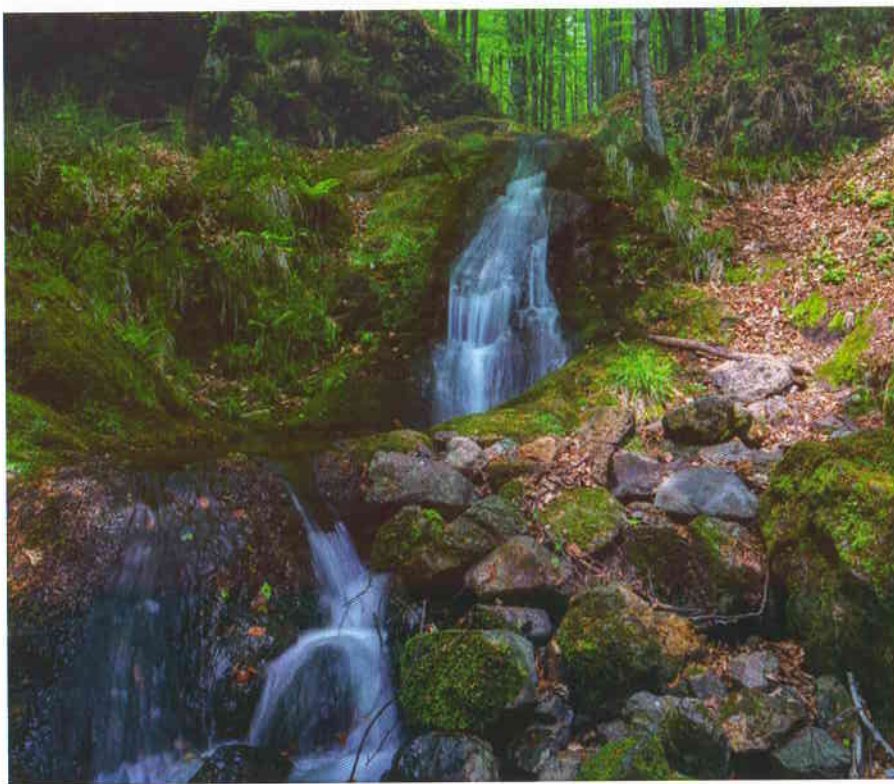
Основною водною артерією урочища є потік Яловий, який є складовою частиною гідрологічної мережі НПП. Також на території урочища наявні виходи мінеральних вод. Неподалік від Смерекового каменя знаходиться водоспад Шумило (рис. 12).

Урочище є цікавим об'єктом для проведення наукових досліджень, зокрема досліджено бріофлору.

Варто відзначити, що даний об'єкт на території НПП «Зачарований край» є найбільш привабливим для туристів.

Із заходами в межах урочища «Зачарована долина» можна ознайомлюватися також на сайті НПП: <https://zacharovanyikrai-park.in.ua> та у Літописах природи НПП.

Рис. 12. Водоспад Шумило

ЛІТЕРАТУРА

Гамор Ф. Д. Екодіаманти Європи. Історія номінування букових пралісів до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Друге (доповнене) видання монографії «Від української ініціативи – до транс'європейського об'єкта Всесвітньої природної спадщини». Львів: Простір-М, 2023. - 314 с.

Комендар В.І., Павлице Ю.В., Радик В.І. Регіональний ландшафтний парк «Зачарований край» // Зачаровані Карпати: Заповідники та національні природні парки Закарпаття. - Ужгород: «Карпати», 2005. - С. 280-315.

Літопис природи національного природного парку «Зачарований край».- Т. XII. Ільниця, 2022. – 260 с.

Літопис природи національного природного парку «Зачарований край». - Т. XIII. Ільниця, 2023. – 238 с.

Мигаль А.В. Рослинний покрив оліготрофних сфагнових боліт Закарпатської області // Болотні екосистеми регіону Східних Карпат в межах України / Під заг. ред А.А. Ковальчука. - Ужгород: Ліра, 2006. - С. 38-46.

Микита М.М. Геолого-геоморфологічна характеристика вулканічних гір Закарпаття / М. М. Микита // Вісник Львів. ун-ту : Серія географічна, Львів, 2009. Вип. 36. – С. 235-240.

Парпан В. І., Чернявський М. В., Парпан Т. В. Праліси і природні ліси та їх означення. Науковий вісник НЛТУ України. Вип. 27(6), 2017. - С. 11-15.

Природно-заповідний фонд Закарпатської області. - Ужгород: «Карпати», 2011. - 254 с.

Стойко С.М. Екологія, ценотична гетерогенність формації бука лісового в Україні та збереження пралісових екосистем. Наукові праці Лісівничої академії наук України, 17, 2018. - С.149-157.

Червонокнижні судинні рослини національного природного парку «Зачарований край» та їх збереження / Феннич В.С., Шишканинець І.Ф., Мигаль А.В., Лутак В.В. - Ужгород: РІК-У, 2022. - 72 с.

Науково-популярне видання

**Цінні природні комплекси
національного природного парку
«Зачарований край»**

Укладачі:

Шишканинець І.Ф., Лутак В.В., Мигаль А.В.

Літературне редагування та коректура укладачів

*Дизайн обкладинки,
комп'ютерна верстка - Кухарська Олена*

Підписано до друку 20.05.2024 р. Формат 60х90/16.

Папір офсет. Друк цифр. Ум. друк. арк. 1,6.

Наклад 150. Зам. № 1044.

Видано та віддруковано в ТОВ «Поліграфцентр «Ліра»:
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ №24 від 7 листопада 2005 року.